

MULTİKULTURALİZM-POSTMODERNİZM ƏLAQƏSİ

*Tələh ƏHMƏDOV,
AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutu
etika şöbəsinin dissertantı*

AÇAR SÖZLƏR: *modernizm, postmodernizm, multikulturalizm, postmodern etika, mədəniyyət.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *модернизм, постмодернизм, мультикультурализм,
постмодернистская этика, культура.*

KEY WORDS: *modernism, postmodernism, multiculturalism, postmodern ethics, culture.*

Multikulturalizm terminindən ilk dəfə İngiltərədə istifadə olunub. Belə ki, klassik millətlər kosmopolit təbəqəni məhz belə adlandırırdılar. XX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən etibarən isə multikulturalizm Avstraliya və Kanadada mədəni müxtəlifliyi təşviq edən dövlət siyasətinə çevrilmişdir [1, s. 15]. Sonrakı on il ərzində ABŞ, İngiltərə, Almaniya, Fransa, Yeni Zelandiya, o cümlədən Latın Amerikasında yayılmağa başlayan bu siyasətin ictimai və siyasi sahədə yer almasının ən əsas amili beynəlxalq miqrasiya və onun yaratdığı mədəni, linqvistik, dini və etnik tələblərdir. Bu baxımdan Multikulturalizm məfhumunun tolerantlıq və interkulturalizm ilə əlaqələri mövcuddur. Multikulturalizm çoxmədəniyyətliliyə inamı, interkulturalizm isə mədəniyyətlər arasında inteqrasiyanı ehtiva edir. Bunların eyniləşdirilməsi mümkün deyil [2, s. 15-16].

Avropada intellektual və ictimai sferanın yenidən formalaşmasında əsas səbəblərdən biri də postmodernizm anlayışı olmuşdur. Məhz postmodernizmin “mədəni müxtəliflik” vurğusu birbaşa multikulturalizm tendensiyasının geniş şəkildə anlaşılmasının təkanverici qüvvəsini təşkil edir. (Postmodernizm və multikulturalizm arasındakı münasibətlərin izah olunması müasir dünyada cərəyan edən mədəni müxtəlifliyin anlaşılması üçün nəzəri arxa planı, ictimai və siyasi səviyyələrdə bunun formalaşmasını ortaya qoymaqdadır.)

Postmodernizm

Postmodernizmə əsasən modernizmin tək tip insan modeli, rasionallığın universallıq adına mütləqliyi, pozitivizm, universal tarix anlayışı və s. utopik adlandırılan məfhumlara qarşı yaranmışdır. Xüsusilə postmodernizm renessans dövründən etibarən ağılı və təbiət elmlərinin qanunlarının hər sahədə universal keçərliliyi missiyasına qarşı çıxır. Məhz XX əsrdə Avropada gedən ictimai-siyasi proseslər, müstəmləkəçilik siyasəti nəticəsində baş verən müharibələr və soyqırımları, bir əsrdə meydana gələn iki dünya savaşı modernizmin ciddi şəkildə tənqidinə və postmodernizmə imkanlar yaratmışdır. Bu tendensiya yarandığı gündən etibarən dilçilik, tarix, ədəbiyyat, fəlsəfə və başqa sahələrə öz təsirini göstərmişdir. Postmodernizm ictimai mənada fərqliliyin tolerant qarşılmasına istinad edir. Burada mahiyyət olaraq dialoqa üstünlük verilir, cəmiyyət müxtəliflik əsasında (dayanaraq) formalaşdırılır, o cümlədən fərqlilik yan-yana deyil, fərqlərin bir-birinə bağlı olaraq var olmalarını vacib bilir [3, s. 184].

“Postmodern vəziyyət” adlı əsər nəşr edildikdən sonra 1979-cu ildə Yurgen Habermas və Jan-Fransua Liotar arasında mübahisələr olur. Habermas 1980-ci ildə modernizmi tamamlanmamış layihə adlandırır. Liotar isə Habermasa cavab olaraq maarifçilik fəlsəfəsindən uzaqlaşmadıqlarını və bu

istiqlətin səhv anlaşıldığını iddia edir. Nəticədə bu filosoflar fərqli fəlsəfi məktəbin nümayəndələri olduğu üçün bir-birinə zidd iddialar irəli sürürlər. Habermas Frankfurt fəlsəfi məktəbini təmsil etdiyi halda, Liotar fenomenoloqdur və Husserlin davamçısıdır. Habermas Nitschenin rasionallığın tənqidi və iqtidar məfhumu kimi anlayışların modernizmin içində olduğunu və postmodernizmin modernizmin bir davamı olduğunu vurğulayır.

Elm fəlsəfəsində postmodern anlayış özünü Paul Fayerbandın “metoda qarşı” əsərində əksini tapmışdır. Postmodern filosofların tək tip metodu ortadan qaldırmaq arzularının ən əsas səbəbi “həqiqi plüralizm” anlayışının bərqərar olmasıdır. Məhz onlara görə tək həqiqət anlayışı olmayıb plüralist mahiyyətdə həqiqətlər çoxluğu, yaxud həqiqətin müxtəlif interpretasiya və variantları mövcuddur.

Modern dövrdə dominant kimliklər tərəfindən milli azlıqlar və etnik qruplar yad kimsələr hesab olunur və onların assimilyasiya edilməsinə cəhd göstərilirdi. Ona görə də postmodernizm ən çox modernizmin kimlik siyasətini tənqid edir. Digər tərəfdən postmodernizm, eyni zamanda bəzi tənqidi məqamları da ehtiva edir. Belə ki, uzlaşma imkanının çətinləşdiyi, bütünlüyün artıq qeyri-mümkün olduğu məsələlər postmodernizmə qarşı ciddi tənqidlərdəndir. Postmodernizm bir tərəfdən modernliyin vasitəli rasionalizminə və ictimai mühəndislik layihələrinə qarşı çıxır, digər tərəfdən müxtəliflik, paradoks və ziddiyyətə yol açır.

Multikulturalizm tendensiyasında müxtəlif etnik kimliklər postmodern fəlsəfədən güc alaraq öz mədəniyyətlərini təmsil etməkdə daha çox fəallıq göstərir. Bu prosesdə din, mədəniyyət, cinsiyyət, dil və s. məqamlar daha çox intensiv müzakirələrə səbəb olur. Məhz multikulturalizmin global arenada dövlət siyasəti olaraq həyata keçirilməsi də bunu təsdiq edir. Artıq kimliklər fərqliklərə istinad edir və siyasətlər də bu istiqamətdə formalaşır. Məhz fərdi əsas götürən liberal fəlsəfənin əksinə, fərdin də daxil olduğu sosial və mədəni dünyanı əhatə edən kommunitarian multikulturalizm postmodern fəlsəfə ilə birbaşa bağlıdır. Kommunitarian multikulturalizmin təmsilçilərindən olan və multikulturalizmi “tanınma siyasəti” (politics of recognition) kimi qəbul edən Çarlz Taylor multikulturalizmi bu kontekstdə vurğulayır. Multikulturalizmin əsas məfhumlarından biri olan “tanınma” birlikdə yaşayan müxtəlif etnosların qarşılıqlı anlaşma və dəyərləndirmə prosesinin əsasını təşkil edir. Müasir dövrdə bütün cəmiyyətlərin multikultural məzmun və mahiyyət daşıdığı getdikcə artır. Məhz Çarlz Taylora görə, inkluziv cəmiyyətlərdə müxtəlif etnoslar öz mövcudluqlarını davam etdirməklə multikultural mühitin yaranmasına səbəb olurlar [4, s. 37-38, 71]. Habermas isə kommunitariandan daha çox fərdi hüquqların multikulturalizm kontekstində önə çıxarılmasını müdafiə edir. Ona görə, multikulturalizm siyasəti öz vətəndaşlarına mədəniyyətlərini müzakirə, tənqid etmə, öz ənənələrini davam etdirmə və dəyişdirmə imkanı verməlidir. Çünki etnik, dini, mədəni və oxşar kimliklərin yüksəldiyi bir dövrdə yaşayırıq. Bu kimliklər və mədəniyyətlərin vurğulanması bəzən insan hüquqları və sülh kimi dəyərlərin önünə keçə bilər.

Multikulturalizm kontekstində postmodern etika

Maarifçilik fəlsəfəsinin inkişaf etdirdiyi bərabərlik məfhumu fərdi müxtəlifliyi ciddiyyə almırdı. Bu mənada əksər postmodernistlər üçün universal insan bərabərliyi skeptik məzmun və mahiyyət daşıyır. Bu məfhum postmodernist və multikulturalistlər tərəfindən renessans və modernizmə qarşı tənqid kimi istifadə olunur. Universal insan hüquqları ilə yaradılan fərdi haqq və azadlıqların tanınması postmodernizm ilə multikulturalizmin eyni istiqamətdə hərəkət etməsinə şərait yaradır. Postmodern mədəniyyət bütün növ dünyagörüşü, dəyər, norma, düşüncə və simvolların mövcudluğunu vurğulayır.

Bu anlayış həm modern, həm də tək tip etnosun hakim olduğu dövlət anlayışına tərsdir. Bu layihə bəzi “milli azlıqlar” təbəqəsini yaradır və millət-dövlət anlayışı ilə multikulturalizm arasında problemin yaranmasına səbəb olur [5, s. 34-35].

Postmodernizm siyasi və ictimai həyatda “mən” mərkəziyyətçiliyə qarşı çıxaraq mədəni müxtəlifliyin yayılmasına, tanınmasına, dəyər verilməsinə şərait yaradır. Bu baxımdan Vill Kimlika “çoxmillətli dövlət” ilə “çoxetnoslu” dövlətləri bir-birindən ayırır. Çoxmillətli (multinational) dövlətlərdəki mədəni müxtəliflik müəyyən regionlarda məskunlaşan mədəniyyətlərin tək bir dövlətdə cəmləşməsindən ibarətdir. Misal kimi, Belçika, İsveçrə, Yeni Zelandiya və Kanadanı göstərmək olar. Buna qarşılıq çoxetnikli (polyethnic) dövlətlərdəki müxtəliflik, əsasən, immiqrasiyanın və cəmiyyət daxilində fərqli kimlik qruplarının formalaşması nəticəsində meydana gəlir (ABŞ, Avstraliya və qismən Almaniya kimi.) Birincilərdə bu, “milli azlıq”, digərlərdə isə “etnik qruplar” adlanır [6, s. 47].

Postmodern siyasətinin həm sağçı, həm də solçu düşüncədə funksional rolu vardır. Postmodern siyasi vəziyyət, mədəniyyətlər və baxış tərzləri arasında plüralizmi qəbul edir. Postmodernistlərə görə, idarəetmə realistlərin laqeyd yanaşdığı hər şeyi əhatə edən baxışın ifadəsidir. Postmodern cəmiyyət müxtəlifliyin xoş qarşılınmasına istinad edir. Nəticədə postmodern cəmiyyət müxtəlifliklərdən ibarət cəmiyyətdir. Fərqli məqamların olması bir ahəngsizliyin olduğunu göstərməz. Bu mənada postmodernizm plüralist demokratiyanı dəstəkləyir və siyasətin varlıq səbəbini burada görür. Məhz Liotar modernizmin ən böyük səhvinin universalıq prinsipində olduğunu iddia edir.

Bu məzmun və mahiyətdə postmodernizm mədəni və siyasi cəhətləri ilə bir epistemologiya, metodologiya və ictimai nəzəriyyəni özündə ehtiva edir. Baumanı görə, azadlıq, bərabərlik və qardaşlıq modernizmin şüarı ikən, azadlıq, müxtəliflik və tolerantlıq postmodernizmin əsas formulu oldu [7, s. 131].

Etika ilə ortaq görüşlərinin olduğu barəsində ciddi müzakirələr aparan postmodernistlər bu mövzuda etik bir çərçivə təqdim etməyə çalışırlar. Məhz Derrida postmodern etikanın “başqasına” istinad etdiyini vurğulayır. Bu baxımdan əmlərdən nifrət edən postmodernistlər Martin Buberin şəxslərarası hörmət və ehtirama istinad edən etik baxış tərzini dəstəkləyirlər. Onların fikrincə, şəxslər başqasına “mən” və “sən” olaraq yaxınlaşmalıdır. Belə ki, postmodern bir dünyada başqalarına ehtiram göstərilməsi və mühafizə edilməsi postmodern etika adlanır. Məhz ədalət rəqib iddiaları inteqrasiya etdirən əzəli və əbədi prinsip deyildir. Postmodernistlərə görə, hər hansı cəmiyyət plüralizmi təşviq edirsə, inkişaf etmiş cəmiyyətə çevrilə bilər. Bunun üçün müxtəlif görüşləri həm mühafizə edən, həm də rədd edən ifadə tərzlərinin təşviq olunması postmodern etikaya uyğundur.

Ziqmund Bauman “postmodern etika” adlı kitabında etika və postmodernizm əlaqəsini fəlsəfi aspektdən açıqlayır. Müəllif postmodern bir vəziyyətdə yaşadığımızı qəbul edərək etikanın buradakı mövqeyini təsvir və təhlil edir. Bu mənada Baumanı görə, postmodern baxış tərzinə müvafiq olaraq nöqsansız universal və əsasları sarsılmaz etik kodlar mövcud deyildir. Bu nəticədə heç bir avtoritetə etimad etməməyə, ya da etimadın uzun müddət davam etməməsinə yol açır. Etik “mənlik” məfhumu və əxlaqi məsuliyyət insanların həyat təcrübələrindən qaynaqlandığı üçün meydana gəlir. Postmodern əsrinin insanları öz əxlaqi xüsusiyyətləri, dolayısı ilə öz əxlaqi məsuliyyətləri ilə qarşı-qarşıya qalırlar. Bu mənada əxlaq müqavilə demək deyildir. Əxlaq qeyri-şəxsi və ya universallaşdırılan qaydalar tələb etməz. Əxlaqi səsələnş fərdi olub mənə məsuliyyətimə səsələnir. Postmodern etika mədəniyyətin tərkib hissəsi olan əxlaqi anlayışların, etik dəyərlərin digər məsələlər kimi, o mədəniyyətin orjinallığı içində belə, dəyişəcəyini ifadə edir və “mədəni rəlativizm” (cultural relativity) məfhumunu vurğulayır. Digər

tərəfdən etik relyativizmi də əhatə edən hər hansı bir mədəniyyətə istinad edən davranışlar əhəmiyyət kəsb edir. Məhz mədəniyyətlərin etik davranışlara baxış tərzləri müxtəlif ola bilər. Bu mənada mədəniyyət məfhumu sivilizasiya, elm və texnika məfhumlarından ayrılaraq lokal mənə daşımaqdadır.

Bu kontekstdə İ.Məmmədzaadənin etikanın mahiyyəti ilə bağlı fikirləri aktualıq kəsb edir: “Bu qayda çərçivəsində qalmaqla, xoşuna gəlmədiyin məsələdə iştirak etməyə bilərsən (hər kəs eləsə belə). Amma digərlərinin sənə qarşı etmədiyini sən də edə bilməzsən” [8, s. 110].

Məşhur alman filosofu Martin Haydigger fəlsəfəsinin müasir Qərb fəlsəfəsindəki ən güclü təmsilçilərindən biri olan Rikora görə, “mən” bütün əxlaqi və mənəvi davranışlar nəticəsində yeni anlayışlar kəsb edərək özü haqqında yeni fikirlər əldə edir. Bu, refleksiv səviyyə olaraq qəbul edilir. Nəticədə Kartezian fəlsəfəsinin əksinə olaraq insan “mən”i başdan verilmiş bir substansiya (cövhər) deyil. O anlama sayəsində davamlı olaraq genişlənərək yenilənən bir prosesdir. Nəticədə “mən” hər hansı bir mədəniyyət çərçivəsində dünyada var olmağa dair simvol və mənaları şərh edərək yeni anlayış və düşüncələrin yaranmasına səbəb olur [9, s. 73].

Multikulturalizm, eyni zamanda mədəniyyətlərarası toqquşmanın qarşısını almaq üçün alternativ funksiyaya malikdir. Belə ki, Fukuyama və Hantiqtonun mədəniyyətlər arasında mübarizə, toqquşma düşüncələrindən fərqli olaraq multikulturalizmin alternativliyini müdafiə edən Çarlz Taylor, Yurgen Habermas, Biku Parek, Vill Kimilka, Emi Qutman və s. filosof və siyasətşünasların düşüncələri daha aktual və praqmatikdir.

Mədəniyyətlərarası toqquşmanın əksinə olan multikultural nəzəriyyəyə görə, hər hansı bir cəmiyyət daxilində müxtəlif etnik kimliklərin və cəmiyyətlərin olması onların integrativ münasibətlər qurmasının başlıca amillərindəndir. Məhz mədəni müxtəliflik insan azadlığının ən mühüm şərtlərindən biridir və özündən başqa mədəniyyətlərlə insanın əlaqə qurması bu azadlığın üfününü daha da genişləndirir [10, s. 167]. Bu mənada mədəni fərqlilik toqquşmanı deyil, qarşılıqlı anlaşmanı əsas götürür.

ƏDƏBİYYAT

1. Doytcheva Milena. Le Multiculturalisme. Fransa: Editions La Découverte, 2011.
2. Kamal Abdulla. Etibar Nəcəfov. Azərbaycan multikulturalizmi. Mütərcim nəşr, 2017.
3. Murphy.J.W. Postmodern Social Analysis and Criticism. Westport: Greenwood Press, 1989.
4. Taylor Charles. Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition. Princeton University Press, 1994.
5. Zygmunt Bauman. Postmodern Ethics. Oxford: Blackwell Publishing, 1993.
6. Will Kymilcka. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford University Press, 1995.
7. Zygmunt Bauman. Imitations of Postmodernity. London: Routledge Press, 1992.
8. Məmmədzaadə İlham. Qloballaşma və Müasirləşmə Şəraitində Fəlsəfənin Aktuallığı Haqqında. Bakı: Təknur Nəşr, 2009.
9. Paul Ricouer. The Conflict of Interpretations: essays in hermeneutics. Northwestern University Press, 1974.
10. Bhikhu Parekh. Rethinking Multiculturalism Cultural Diversity and Political Theory. Harvard University Press, 2002.

Талех Ахмедов

СВЯЗИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА - ПОСТМОДЕРНИЗМА

РЕЗЮМЕ

В статье мультикультурализм описывается и анализируется в контексте постмодерна. Как постмодернизм, так и мультикультурализм подчеркивают и способствуют плюрализму. В этой связи в статье рассматривается интеграция постмодернизма и мультикультурализма.

Taleh Ahmadov

MULTICULTURALISM - POSTMODERNISM

SUMMARY

The article describes and analyzes multiculturalism in the postmodern context. Postmodernism and multiculturalism both emphasize pluralism. In this regard, the article explores the integration of postmodernism and multiculturalism.